

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 8, Sayı: 15, Mart 2021, s. 1-19, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 8, Issue 15, March 2021, pp. 1-19

Araştırma Makalesi/Research Article

17. YÜZYILDA HARPUT'TA AİLE*

Family in Harput in the 17th Century

Celalettin UZUN**

Geliş/Received: 23.03.2021

Kabul/Accepted: 19.04.2021

Öz

Bireyin toplum ile bağını oluşturan ve toplumun devamlılığını sağlayan aile kurumu kültürel, dini ve ekonomik başka birçok etkenden dolayı toplumlarda farklılık göstermektedir. Ancak aile kurumunun toplum açısından önemi tartışılmaz bir gerçektir. Zira aile birey ile toplum arasında bir köprü olarak yeni nesillere kültürel kimliğin ve değerlerin aktarılmasında, tarihsel ve toplumsal bilincin kazandırılmasında mühim vazifeleri yerine getirmektedir. İnsan yaşamında bu denli önemli bir yere sahip olması sebebiyle aile, toplum araştırmalarının önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı sosyal tarihinin ana kaynaklardan biri olan kadı sicil defterlerindeki örneklerden hareketle 17. Yüzyılda Harput'ta aile yapısı ele alınmıştır. Bu anlamda ailenin oluşmasının ilk adımı olan nişan ve sonrasında nikâh ile ilgili Harput'taki örf ve adetler anlatılmıştır. Yine çalışmada aile üyeleri arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Bu suretle aile fertlerinin birbirlerine karşı sorumluluklarından bahsedilmiş, eşler arasında şiddet, çocuklara yönelik muamele ve aile birliğin sonlandırılması gibi konulara değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Harput, aile, nişan, nikâh, çocuk

Abstract

The family institution, which creates the connection of the individual with the society, and which ensures the continuity of the society, differs among societies because of many cultural, religious, and economic factors. The importance of family institution is an indisputable fact for the society. Because family performs important duties in transferring the cultural identity and values to new generations as a bridge between the individual and the society, and in acquiring historical and social

* Bu makale 17. Yüzyılda Harput adlı doktora tezinden elde edilmiştir.

** Doç. Dr., <https://orcid.org/0000-0002-7465-3309>, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-BİNGÖL, celalettinuzun@hotmail.com

awareness. Since family has such an important place in human life, we face it as an important element for community studies.

In the present study, the family structure in Harput in 17th Century was examined based on the examples mentioned in Kadi Registry Books, which are one of the main sources of the Ottoman social history. In this context, the customs and traditions of Harput in engagement ceremonies, which constitute the first step in the formation of the family, and the following marriage ceremonies, were explained. Again in the study, the relations between family members were also dealt with. In this way, the responsibilities of family members to each other were addressed, and issues, such as violence between spouses, treatment to children, and termination of family unity were discussed.

Key words: Harput, family, betrothal, marriage, child.

Giriş

Bir toplumun içtimai, siyasi ve hukuki vaziyetini anlayabilmek için önce o toplumun çekirdeğini oluşturan aileyi incelemek gerekmektedir. Bir aileyi araştırmak aslında bir topluluğu araştırmak demektir. Zira toplulukları aileler oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle aile, toplumun en üst basamağında bulunan devletin küçük bir biçimidir¹.

İslâm aileyi; kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir vesile, hem de mü'mini günah saydığı çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta olarak değerlendirmiş ve aileye büyük önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili çok sayıda ayet yer almaktadır. Ayrıca aileyle ilgili İslam Peygamberinin sünnetinde de yeterli kural ve uygulama bulunmaktadır². Bu anlamda Osmanlı döneminde ailenin yapısı, bir taraftan eski Türk anlayışına dayanırken, diğer yandan İslamiyet'in ortaya koymuş olduğu kurallara göre biçimlenmiştir³.

Osmanlı aile hayatıyla ilgi en erken tarihli bilgiyi Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572) *Ahlâk-ı Alaî* adlı meşhur eserinden öğrenmekteyiz. Kınalızâde, eserinde Müslüman Türk ailesinin oluşumu, aile reisinin vazifeleri, küçükten büyüğe doğru aile fertlerinin vazife, hak ve sorumlulukları konusunda bilgi verdiği gibi, ailede terbiye usullerini de örneklerle anlatmıştır. Yine bu eserde insanın, tabiat şartlarından korunabilmesi için bir eve ve eşyaya ihtiyacı

¹ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, 23, Ankara, 2008, s. 86.

² Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*, XLVIII/1, Ankara, 2007, s. 3.

³ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, s. 152.

olduğu; neslini, cinsini koruyabilmesi ve mutluluğa kavuşabilmesi için bir eş ile çocuklara sahip olması; çocuklara ihtiyaçları olan sürekli bir eğitimin verilebilmesi için de bir ailenin olması gerektiğini vurgulamıştır⁴.

Bu çalışmada, Harput'ta aile hayatıyla ilgili bilgileri sosyal tarihimiz açısından oldukça önemli veriler barındıran kadı sicil defterlerinden istifade edilerek ortaya çıkartılacaktır. Bu defterlerdeki belgelerden hareketle, Harput'taki aile yapısı, ailenin teşekkülü, aile üyelerinin arasındaki ilişkiler, bu anlamda aile fertlerinin bir birlerine karşı sorumlulukları, çocukların durumu, aile içi şiddet ve ailenin sonlandırılması gibi konular hakkında bilgi verilecektir. Böylece araştırmaya konu olan dönemde Harput'taki aile hayatı genel bir çerçeve içerisinde farklı yönleriyle ele alınıp değerlendirilecektir.

Aile Hayatı

Seyyahların gözlemlerinden hareketle, Harput'ta büyük baba, büyük anne ve bunların evli çocukları ile gelin ve çocukların birlikte oluşturduğu geniş aile tipinin yaygın olduğu söylenebilir. Nitekim 17. yüzyılın başlarında Harput'a gelen Polonyalı Simeon, Harput şehrinde Sivas'ta olduğu gibi, evlerin çok büyük olduğunu ve bunların her birinde kırk beşik sallandığını ifade etmektedir⁵. Bununla birlikte aynı asrın ortalarında Harput'u ziyaret eden Evliya Çelebi de şehirde *Büyük Köşeler, Küçük Köşeler, Munzur Oğulları, Hüseyin Han Oğulları ve Çavuş Karındaşı Oğulları*⁶ gibi hânedan sahiplerinden bahsetmesi bu görüşü destekleyici niteliktedir.

Harput'ta geniş aile tipi yaygın olmakla birlikte, aynı anda birden fazla kadınla evlilik çok enderdi. Şer'iyeye sicillerine yansıyan birkaç belgenin dışında birden çok kadınla evli olma durumuna rastlanmamıştır⁷. Fakat ikinci eşle evlilik de ilk hanımın rızası dâhilinde yapılmaktaydı. Mesela Mart 1633'te Veli bin Yusuf adlı kişi mahkemeye giderek hanımının ikinci evliliğine rıza gösterdiğini, o da buna karşılık olarak bir kış evini hanımına verdiğini beyan etmiştir⁸. Yusuf ve hanımı olan Hacik adlı kadın, çocukları olmamasından dolayı böyle bir karar almışlardır. Fakat Yusuf'un, hanımını

⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul, 2014, s.161-162.

⁵ Hrant D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619*, İstanbul, 1964, s. 90.

⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon-Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s. 135.

⁷ Mart 1625 tarihine ait bir belgeden Hızır Beşe bin Abdullah adlı kişinin iki eşli olduğu anlaşılmaktadır (*HŞS, nr. 383, s. 161/b.1*). Yine Mart 1681 tarihli başka bir belgede ise el-Hâc Hüseyin bin Mustafa adlı kişinin iki evli olduğunu görülmektedir (*HŞS, nr. 38244-VI, s. 72/b.2*).

⁸ *HŞS, nr. 386, s. 68/b.3*.

ikinci evliliğe ikna edebilmek için ona verdiği gayrimenkullerin kullanımına sonradan engel olması, kadının mahkemeye giderek kocasından şikâyetçi olmasına neden olmuştur⁹.

Diğer taraftan, Harput'ta yapılan bazı ikinci evlilik teşebbüsleri de sonuçsuz kalmıştır. Belgelerden, kadının evli bir erkeğin hanımı üzerine kuma olarak gitmek istemediği açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin Haziran 1632 tarihli bir belgede, Hasan bin Molla Hüseyin adındaki birinin, kızı olan Şahibe'yi, Hasan adında birine bir at ve iki kuruş karşılığında nişanladığını öğrenmekteyiz. Ancak Şahibe, adamın evli olmasından dolayı "kuma üzerine varmazım" diyerek bu evliliğe karşı gelmiştir. Bunun üzerine erkek tarafı nişan sebebiyle verdiği hediyeleri geri istemiştir. Bu arada hediyeler arasında olan atın ölmesi sebebiyle, ata bedel olarak 14 kuruş ile birlikte nakit alınan iki kuruş da iade edilmiştir¹⁰.

İlgi çekici başka bir örnekte ise *Mevlûd bin Halil* adlı kişi, Mustafa bin Sefer adlı kişinin kızı Fatma ile birkaç yıl nişanlı olmasına rağmen, başka biriyle evlenmiştir. Ancak Fatma'dan vazgeçmeyerek onunla da evlenmek istemiştir. Kızın babası buna karşı çıkmış ve kızının da Mevlûd ile evlenmek istemediğini söylemiştir. Ancak Fatma'nın bu konuda düşüncesini almak için mahkeme tarafından ayrıca bir naip görevlendirilmiştir. Naip Osman Efendi ve şahitler, Mustafa'nın evine giderek Fatma ile görüşmüş, yapılan görüşmede Fatma bizzat mahkeme tarafından görevlendirilen vazifelilere Mevlûd ile evlenmeyeceğini beyan etmiştir¹¹. Netice itibarıyla, Mevlûd'ün nişan için vermiş olduğu altın yüzük ve diğer eşyalar ona iade edilerek nişan bozulmuştur¹².

Osmanlı toplumunda geleneksel aile yapısının içerisinde mühim bir yeri olan kadınların hukuki olarak birtakım hakları vardı. Fakat her dönemde görüleceği gibi eşler arasında şiddet veya çocuklara yapılan kötü muameleler bu devirde de yaşanıyordu. Bu bağlamda, Harput mahkemesine intikal eden bu tür vakalara da rastlamak mümkündür. Mesela Temmuz 1625 tarihinde Perçenç adlı köyde oturan Mansur bin Şah Veli, sakin olduğu köyden göçmek istemiştir. Ancak bu konuda hanımı ona muhalefet etmiştir. O da eşini dövmüş ve burnunu da kırmıştır¹³.

Eşler arasında kavganın dışında, çocuklara uygulanan kötü muamelelere de rastlanıyordu. Nitekim Nisan 1634 tarihli bir belgeden, üvey annenin

⁹ HŞS, nr. 386, s. 253/b.2.

¹⁰ HŞS, nr. 181, s. 61/b.2.

¹¹ HŞS, nr. 181, s. 4/b.1.

¹² HŞS, nr. 181, s. 4/b.2.

¹³ HŞS, nr. 383, s. 86/b.5.

baskı ve tehditleri yüzünden, bir kız çocuğunun evden kaçarak iki gün dışarıda kaldığını öğrenmekteyiz. Babası Halep'te olduğu sıralarda üvey annesi her gün çocuğu korkutarak babası döndüğünde onu dövdürmekle tehdit etmiştir. Çocuk da babasının Halep'ten döndüğü günün gecesi evden kaçmış ve geceyi dışarıda geçirmiş, sabah üzeri Bekir bin Hüseyin adlı kişinin evine gitmiş ve Bekir'in evde olmadığını görünce bir gece de burada kalmıştır. Bu olay yetkililere intikal edince, mirliva tarafından görevlendirilen Kâtip Ramazan Efendi, kız ile birlikte babası olan Mehmed'i mahkemeye getirerek bu konuyu sorgulamıştır¹⁴.

Aileyi oluşturan her bir bireyin birbirine karşı sorumlulukları bulunmaktaydı. Baba, hanımına ve çocuklarına karşı nazik ve merhametli davranarak onların geçimlerini sağlamakla yükümlü bulunmaktaydı. Hanımın kendisine ait malı, mülkü bile olsa, onun geçiminden kocası sorumluydu. Kocasına eşine ait olan gayrimenkul veya menkulleri borç alarak kullanabilirdi. Örneğin Harput'ta kale dizdarı olan Seydi Ali Ağa hanımı Safiye'nin bir kısım altınını, eşyasını ve terekesini kendi masrafları için kullanmış, harcamış olduğu mallara mukabil olarak, hanımına beş inek, bir öküz, sekiz keçi ve büyük bir yorgan ile birlikte bazı eşyalarını vermiştir¹⁵. Başka bir belgede ise, Abdurrahman Çelebi bin Veli Beşe, hanımı Rahime'nin mihrini kullandığı için, Kuyulu köyünde bulunan bazı gayrimenkullerini ve buradaki bir kısım nakit gelirlerini hanımına devrettiğini öğrenmekteyiz¹⁶.

Anne babanın çocuklarına karşı sorumlulukları olduğu gibi çocukların da anne ve babalarına karşı sorumlulukları bulunmaktaydı. Çocukların anne ve babalarına karşı yapacakları görevlerin başında, onların maddi ve manevi her türlü ihtiyaçlarını karşılamak, yaşlandıklarında ise onlara bakmak idi. Hatta gayrimüslim ailelerde ana-baba yaşlandığında çocuklarının kendilerine bakmalarını sağlayabilmek için çocuklarıyla anlaşma dahi yapılıyordu. Mesela Nisan 1627'de Gürcübey Mahallesi'nde Malican adındaki bir gayrimüslim, bu mahallede bulunan evlerini ve Şefri Nahiyesi'ndeki gayrimenkullerini, kendisine ve ölünceye dek hanımına bakması ve 100 kuruşluk borcunu da ödemesi şartıyla oğlu Şah Emir'e bırakmıştır¹⁷. Mornik adlı köyde bulunan başka bir gayrimüslim de muhtemelen çocukları vefat ettiği için, torunları ile bir anlaşma yapmıştır. Yapılan anlaşma gereği, evleri ile birlikte bağlarını ve 31 riyal kuruş nakit parasını, ölünceye dek kendisine

¹⁴ HŞS, nr. 386, s. 285/b.2.

¹⁵ HŞS, nr. 38244-III, s. 9/b.2.

¹⁶ HŞS, nr. 38244-II, s. 20/b.2.

¹⁷ HŞS, nr. 38244-III, s. 18/b.3.

bakmaları şartıyla, torunlarına hibe etmiş, torunları kendisine bakmadığı takdirde hibe ettiği gayrimenkulleri ve parayı geri alacağını da belirtmiştir¹⁸.

Çocuk ve torunların dışında, kendisine bakması veya hizmet etmesi için farklı akrabalarla da anlaşma yapılmaktaydı. Nitekim Hal köyünden olan Hasan bin Mustafa adlı şahıs, 15 senedir hizmetini gören Bolad adındaki dayısı oğlunun yanında kalması şartıyla, gayrimenkullerinin üçte birini Temmuz 1637'de ona bırakmıştır¹⁹.

Diğer taraftan babanın, kendisine bakılması şartıyla kızını akrabalarından biriyle evlendirdiği de oluyordu. Örneğin Haziran 1632'de Alişam adlı köyden Osman adlı kişi, vefat edinceye kadar kendisine bakılması şartıyla kızını kardeşinin oğlu yani yeğeni ile evlendirmiş ve malına onları ortak ettiği gibi, vefat edince bütün mirasını da onlara bırakmıştır²⁰.

Yaşlı ve yardıma muhtaç olan aile bireylerine veya akrabaya bakılması şartıyla yapılan sözleşmelerin yanı sıra, aile fertleri arasındaki ortak yaşam alanları ile alakalı birlikteliklere de yine taraflar arasında yapılan anlaşma ile son veriliyordu. Mesela Temmuz 1639'da *Ömer bin Ahmed* adlı kişi mahkemeye giderek üvey oğlu Ömer'in kendisini yaşlı haliyle evden kovduğunu iddia etmiştir. Ömer de üvey babasıyla anlaşarak ayrıldıklarını ve birbirlerinden herhangi bir alacaklarının olmadığını ve buna tanıklık edecek Müslümanların olduğunu söylemiştir. Neticede, tanıkların ifadesiyle Ömer'in beyanı doğrulanmıştır²¹.

Osmanlı Devleti'nde çocuklar başıboş bırakılmayarak, onların imkânlar ölçüsünde korunmaları ve iyi yetiştirilmelerine önem veriliyordu. Çocuk yetim ise, buna henüz doğmamış olanlar da dâhil olmak üzere, mahkeme tarafından çocuğa miras olarak kalan mülkü idare edebilecek bir vasi tayin edilirdi. Mahkeme tarafından veya babanın hayatta bulunduğu sırada vasiyet yoluyla belirlenmiş olan vasinin güvenilir bir kişi olması gerekiyordu. Vasi, yetimin annesi, anneannesi, babaannesi, amcası, halası, dayısı veya teyzesi olabileceği gibi, akraba olmayan biri de olabilirdi. Önemli olan çocuğun ilerideki hayata en uygun biçimde hazırlanması ve ona miras olarak kalan malların korunmasıydı²². Çocuk büyüyüp kendi mallarına tasarruf edebilecek bir duruma geldiğinde vasinin görevi bitmekteydi. Örneğin babaları vefat eden Abdurrahman Çelebi ve Esmâ adlı kardeşlerin üzerine vasi olarak

¹⁸ HŞS, nr. 38244-III, s. 88/b.1.

¹⁹ HŞS, nr. 384, s. 99/b.3.

²⁰ HŞS, nr. 181, s. 55/b.2.

²¹ HŞS, nr. 38244-II, s. 54/b.3.

²² N. Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", s.

Süleyman Beşe atanmıştır. Abdurrahman Çelebi yetişkin bir yaşa gelince 1625 yılında kendisi ve kız kardeşi adına mahkemeye başvurarak babalarından kendilerine miras olarak kalan malları Süleyman Beşe'den talep edip almıştır. Ayrıca kendilerine ait olup da, Palu Beyinde olan 2.000 kuruş paranın 1.000 kuruşunu da tahsil etmiştir²³.

Vasi olarak atanan kişilerin güvenilir kişiler arasından seçilmesine dikkat edilmesine karşın, bunlardan yetimlerin mallarını gasp ederek tasarruf edenler de oluyordu. Ancak hak sahibi, gerekli mercilere müracaat ettiği takdirde suiistimallerin önüne geçilebiliyordu. Zira Abdurrahman adında bir yetim, vasisi olan Osman adlı kişinin akçelerini aldığını ve onları kendisine vermediğini iddia ederek merkeze müracaat etmiştir. Yapılan başvuru üzerine, konunun araştırılarak gerekli tedbirlerin alınması için 1633 yılında bir mübaşir görevlendirilmiştir²⁴.

Nişan ve Nikâh

Ailenin oluşabilmesi için evlilik kurumuna ihtiyaç vardır. Evlenme, karı koca arasındaki birlikte yaşama ve karşılıklı yardımlaşmaya olanak veren ve kişilere karşılıklı ödev ve haklar yükleyen bir sözleşmedir. Bu sözleşme, her şeyden önce birbirleriyle evlenmeleri din ve hukuk açısından mümkün olan taraflar arasında ve iki şahidin huzurunda yapılmaktaydı. Ancak bütün toplumlarda taraflar arasında nikâh kıyılmasından önce birbirleriyle evlenme isteğini ortaya koyanlar arasında uzun veya kısa süreli bir hazırlık dönemi geçmekteydi. Toplumumuzda bu hazırlık dönemi söz kesme ile başlamakta, nişan ile devam etmekte, sonrasında ise evlilik ile son bulmaktaydı. Bu süreç içerisinde evlenmeye aday olan kişiler ile onların aileleri, birbirlerini daha iyi tanımakta ve karşılıklı hediyeler alınıp verilmekteydi²⁵.

Bugün kısmen devam eden birçok âdet ve göreneğin 17. yüzyılda Harput'ta mevcut olduğu görülmektedir. Bu dönemde nikâhtan önce gelin adayına *başlık mukabelesinde* ya da *nişan nâmıyla* bir miktar para, küpe, yüzük, bilezik, vb. takılar ile giyecek ve kumaş türünden hediyeler verilirdi. Başlık veya nişan nâmıyla alınan paranın belirli bir miktarı yoktu. Nitekim Harput Kalesi sakinlerinden sipahi Abdi Bey bin Ömer, Hanife adlı hanımına başlık parası olarak Mıgı adlı köyde bulunan bir çiftliği (içindeki inek, öküz ve bahçesiyle birlikte) Temmuz 1663'te vermiştir²⁶. Temmuz 1672 tarihli bir belgede, başlık olarak verilen malın cinsi ve miktarı belirtilmeyerek sadece Hüseyin adlı kişinin Teslime adlı kızı, oğlu Hasan'a Allah'ın emri ile

²³ HŞS, nr. 383, s. 110/b.5.

²⁴ HŞS, nr. 386, s. 382/b.1.

²⁵ M. Akif Aydın, "Aile Hayatı", *İlmihal II-İslam ve Toplum*, Ankara, 2006, s. 199-202.

²⁶ HŞS, nr. 386, s. 143/b.3.

istediği ve kızın babası Ebubekir'e de bir miktar başlık namıyla eşya verdiği ifade edilmektedir²⁷. 15 Kasım 1672 tarihli diğer bir belgeden anlaşıldığına göre, Şah Hüseyin adındaki damat aday, Bektaş adlı kişinin kız kardeşi Perihan adındaki gelin adayıyla söz kestikleri için, nişan namıyla 9 esedi kuruş, bir keten gömlek, bir çift yüzük, bir kumaş ve üç dirhem miktarı ibrişim ile iki pabuç vermiştir. Ancak Perihan, Şah Hüseyin'le evlenmeyip amcasının oğluyla nişanlanmıştır. Bundan dolayı Şah Hüseyin mahkemeye başvurarak nişan namıyla vermiş olduğu para ve eşyaları geri almıştır²⁸. Bu olay gösteriyor ki, nişan bozulduğu takdirde, erkek isterse evlilikten önce kız tarafına vermiş olduğu para veya eşyaları geri alabilirdi.

Yapılan nişan veya nikâh akitlerinde, yeni kurulacak ailenin sağlıklı bir şekilde devamını sağlayabilmek için tarafların rızasına büyük önem verilmekteydi. Öncelikle, evlenecek kızın evliliğe rıza göstermesi gerekiyordu²⁹. Gelin aday, istemediği takdirde velisi onu evliliğe zorlayamaz, istemediği biriyle de evlendiremezdi. Zira mahkemeye intikal eden kimi davalarda gelin adayının evlilikle alakalı görüşünün alınması için mahkemece bir görevli vazifelendirildiği görülmektedir. Görevli, kızın meskûn olduğu eve giderek orada onun bizatihi nikâhla alakalı fikrini alırdı. Bu konuda yukarıda bazı örnekler verilmişti. Bu hususa dair elimizde farklı belgeler de mevcuttur. Mesela Temmuz 1671'de İbrahim ve Yeter adlarında kişiler kendi rızaları ile birbiriyle nişanlanmışlardır. Fakat kızın dayısı bu evliliğe karşı çıkınca olay mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme de kızın görüşünü almak için bir görevli tayin etmiştir. Şahitlerin huzurunda kızla yapılan görüşmede, gelin aday, İbrahim adlı kişi ile rızasıyla nişanlandığını ve İbrahim'den başka biriyle evlenmek istemediğini beyan edince, dayının bu evliliğe engel olması doğrultusunda bir karar alınmıştır³⁰. Ocak 1633 tarihine ait diğer bir belgede ise, küçük yaştaki bir kız çocuğunu, vasisi olan amcasının kendi oğluyla zorla nikâhladığı görülmektedir. Ancak kız çocuğu bu evliliğe karşı çıkarak amcası *Mehmed bin Mustafa*'dan Harput Sancağı'na mutasarrıf olan Mehmed Ağa'nın huzurunda davacı olmuştur. Kız ifadesinde, amcası Mehmed'in eve geldiğini ve kendisini oğlu Hasan ile nikâhladığını söyleyerek evden zorla çıkarıp götürmek istediğini, ancak feryat ve figan ettiğinde üvey babası Mahmud'un geldiğini ve onu amcasının elinden kurtardığını, amcasının kendisine haksızlık ve zülüm ettiğini, bu nikâha da rızasının olmadığını belirtmiştir. Kızın amcası da bu iddiaları kabul etmiş, kızın başka biriyle ev-

²⁷ HŞS, nr. 362, s. 60/b.2.

²⁸ HŞS, nr. 362, s. 94/b.1.

²⁹ Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara, 1992, s. 512-513.

³⁰ HŞS, nr. 38244-I, s. 127/b.1.

lenmek istediğini, ancak velayeti hasebiyle onu oğlu Hasan'a nikâhladığını söylemiştir. Bunun üzerine, yapılan nikâhın 'âdet-nâs üzere olmadığı, te'ad-di üzere olduğu mahkemece kayıt altına alınmıştır³¹.

Bir kızın iki kişi ile nişanlandırıldığı iddiası ile mahkemeye intikal eden davalar da vardır. Mesela 1666 yılında Miyadun adlı köyden Hasan bin Ali adlı kişi, Bali bin Musa ve kızı Ayşe ile Sarıyakub köyünden olan Şaban ibni Hüseyin adlı kişiden şikâyetçi olmuş ve Bali'nin, Ayşe'yi 20 kuruş nişan bedeli karşılığında kendisine nişanladığını, ancak kızın kendisinden başka Şaban'la da nişanlandırıldığını ifade etmiştir. Kızın babası ise bu iddiaları kabul etmemiş ve kızının Şaban'la nişanlı olduğunu söylemiştir. Konunun aydınlığa kavuşturulması için Ayşe'nin bu husustaki görüşü alınmıştır. Ayşe, kendi rızası doğrultusunda babasının onu Şaban'a nişanladığını, ancak Hasan'ın her zaman köyde yolu üzerine çıkararak onu kendisiyle evlenmeye zorladığını, hatta bu nedenden dolayı Hasan tarafından darp edildiğini bildirmiş ve Hasan ile evlenmeyeceğini söylemiştir. Mahkeme de *mersûmenin rızâsıyla merkûm Şaban'a 'akd olunmasına izin verilmesine ve Hasan'ın mu'ârazadan men edilmesi doğrultusunda karar almıştır*³². 1671 yılında İbrahim bin Ali adlı kişi, mahkemeye müracaat ederek, Muhammed adlı kişinin Ayşe adlı kızını kendisine verdiği dair söz kesildiğini, nişan namıyla bir miktar eşyayı da kızın akrabalarından olan Ali adlı şahsa teslim ettiğini, ancak kızın ona verilmediğini söyleyerek şikâyetçi olmuştur. Kızın babası bu iddiaları reddederek kızını üç ay önce Yusuf adlı kişiye Allah'ın emriyle verdiğini ve İbrahim'e de bu konuda herhangi bir söz vermediğini söylemiştir. Gelin adayı da kendi rızasıyla babası tarafından Yusuf'a verildiğini ifade ederek İbrahim'den haberinin olmadığını söylemiş ve bunun üzerine İbrahim mahkeme kararınca davadan men edilmiştir³³.

Evlenecek kişi nikâh işlemlerini bir vekil vasıtasıyla da yürütebilmekteydi. Ancak bu durumu suistimal edenler oluyordu. Nitekim Şubat 1633 tarihli bir mahkeme kaydından anlaşıldığına göre, Ekrüz köyünden *Safiye bint-i Ömer* adlı bir kadın ile *Ali Beşe bin Karaoğlan* adlı kişi evlenme kararı almışlardır. Safiye nikâhını kıyması için sipahi taifesinden Mahmud Ağa'yı köyün imamı ve köy halkının huzurunda vekil olarak tayin etmiştir. Ancak Mahmud Ağa henüz kadının nikâhını Ali Beşe ile kıymadan, Ali Beşe nikâhları kıyılmışçasına kadının evine giderek onunla birlikte olmuştur. Sabah olunca kadın nikâhının kıyılmadığı haberini almıştır. Bu nedenle Safiye mahkemeye müracaat ederek Ali Beşe'den davacı olmuştur. Ali Beşe mahkemede Mahmud Ağa'nın nikâhlarını kıymadığını ifade etmiş, fakat kadının

³¹ HŞS, nr.386, s. 39/b.1.

³² HŞS, nr. 397, s. 88/b.3.

³³ HŞS, nr. 38244-I, s. 128/b.3.

evine gidip onunla birlikte olmadığını belirterek suçlamayı reddetmiştir. Mahkeme bunun üzerine Safiye'den iddiasını kanıtlayacak bir delil sunması istenmiştir. Ancak kadın davasını ispata muktedir olamamıştır³⁴.

Evlenmeden önce gelin adayı için verilen başlık veya nişan parasının yanı sıra evliliğin gerçekleşmesi sırasında da kadın mehir hakkı kazanırdı. Evliliğin geçerli olması için mehrin gerekliliği bilinmektedir. Ancak mehrin kadının zimmetinde bir hak olabilmesi için zıfaf veya sahih halvet olmalı ya da bundan önce taraflardan birisinin vefat etmesi gerekmektedir.

Mehir, *mehr-i müsemma* ve *mehr-i misil* olarak ikiye ayrılmaktadır. Mehr-i müsemmayı taraflar birbirleriyle anlaşarak belirlemektedir. Mehr-i misli ise kızın babası tarafından benzer şartlardaki kadınlara verilen mehir-lere bakılarak sonradan takdir edilmekteydi. Evlenme sözleşmesi sırasında mehir tespit edilmez ya da tespit edilen mehir geçersiz olursa kadına mehr-i misil ödenirdi. Mehrin tamamı peşin ödenebileceği gibi, bir kısmı veya tamamının ödenmesi sonraya da bırakılabilirdi. Peşin ödenen mehre muaccel mehir, ödenmesi ertelenen mehre ise müeccel mehir denilmekteydi³⁵.

Mahkemeye intikal eden bir kısım davalardan, Harput'ta verilen mehrin miktarlarının çok farklı meblağlarda olduğunu görmekteyiz. Bu durum mehrin genellikle tarafların birbirleriyle anlaşarak belirlemelerinden kaynaklanmıştır. Mesela Ekim 1639'da Aliye ve Mureyc adlı kişilerin nikâh akitle-
rinde kadının mehri için 10 kuruş peşin ve 1.000 akçe de sonradan verilmesi kararlaştırılmıştır³⁶.

Nakit gelirlerin dışında gayrimenkuller de mehir olarak verilmekteydi. Mesela İbrahim Bey adında biri Hoca Mahallesi'nde olan evini Ayşe adlı kadının mehri için vermiştir³⁷. Hüseyin bin Hızır adlı kişi de eşinin *mehr-i muaccel* ve *mehr-i müecceline* karşılık olarak Ulu Camii Mahallesi'nde bulunan evlerini vermiştir³⁸. Ekim 1654 tarihinde ise *Hüseyin bin Abdullah* adlı kişi zevcesi Fatma adlı kadın için tayin edilen 15 kuruşluk muaccel mehrini ödemek için Hoca Mahallesi'nde bulunan evinin yarısını vermiştir³⁹.

Mehir miktarlarının çok yüksek meblağlarda belirlendiği de oluyordu. Zira 1659 yılına ait bir tezkere kaydından Ayşe adlı kadının vefat eden kocasından 300 riyal kuruşluk mehir alacağını öğrendiklerimiz⁴⁰.

³⁴ HŞS, nr. 386, s. 51/b.2.

³⁵ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 284.

³⁶ HŞS, nr. 38244-II, s. 70/b.1.

³⁷ HŞS, nr. 384, s. 110/b.2.

³⁸ HŞS, nr. 38244-III, s. 89/b.5.

³⁹ HŞS, nr. 385, s. 8/b.1.

⁴⁰ HŞS, nr. 38244-IV, s. 148/b.1.

1639 yılında ise Halil adlı kişi Büyük Köse Mustafa adlı yeniçerinin kızı Hadice'ye mehir için 600 kuruş vermiştir. Fakat Hadice ve Mustafa'nın ölümü üzerine ödemiş olduğu mehri Mustafa'nın mirasçılarından talep ederek geri almak için hükümete müracaat etmiştir⁴¹. Yine bir fetva sureti kaydında bu duruma açıklık getirilerek mehir olarak verilen paranın nikâhlandıktan sonra kızın ölmesi durumunda ödenen paranın talep edilmesinin caiz olacağı, şeyhülislam tarafından beyan edilmiştir. Bu da nikâh için verilen mehrin kızın vefat etmesi durumunda geri alınabileceğini göstermektedir⁴². Ancak mahkemeye intikal eden kimi davalarda kadının vefat etmesi sebebiyle onun varislerinin kadına ait mehri kocadan talep ederek aldıklarına da şahit olmaktadır. Mesela Ekim 1624'de Ömer Çelebi bin Mahmud, kızının vefatı sebebiyle damadı Cebeci İbrahim Beşe bin Ahmed Ağa'dan, kızından kendisine *irs-i şer'le intikâl* eden esbâb ve emvâlin yanı sıra kızının *mehr-i muaccele* ve *mehr-i müeccelesini* talep etmiştir. Bu bağlamda İbrahim Beşe'den bir altın levhi? 10 arslanlı kuruş ve bir ham leğen, bir sahan, bir hamam taşı, bir tül hamam gömleği ve bir bez kaftan alınmıştır⁴³. Aralık 1654 tarihinde ise annesi vefat eden es-Seyyid Osman adlı kişinin, babası Ferhad'dan davacı olarak annesinin *mehr-i müeccelesini* talep ettiğini ve mahkemenin de çocuğa annesinin mehrinin ödenmesi için hüküm verdiğine şahit olmaktadır⁴⁴.

Ayrıca kocası vefat eden kadın, mehrini kocasının varislerinden talep ederek almaya hakkı vardı. Bu hususta Harput mahkemesine intikal eden çok sayıda dava bulunmaktadır. Mesela Ekim 1624'de kocası vefat eden Rahime adlı kadın 40.000 akçelik mehrini kocası Musli Çavuş'un varislerinden talep etmiştir⁴⁵. Mart 1639'da kocası vefat eden Bengi adlı bir kadın, sümün, mehir hakkı ve iddeti nafakası olarak 50 kuruş ve bir yorgan ile bir yastığı kocasının varislerinden almıştır⁴⁶. 1639 yılında ise Bağdad seferinde şehit olan Ali adlı kişinin hanımı olan Fatma adlı kişi mahkemeye başvurarak kocasının kendisine mehir olarak verdiği evin hissesini eşinin kardeşi Musli'den talep etmiş ve almıştır⁴⁷.

⁴¹ HŞS, nr. 38244-II, s. 147/b.1.

⁴² Bir kişi mehrini vererek birinin kızını nikâhlıyor, fakat kız nikâhtan sonra vefat ediyor. Kişinin ödemiş olduğu mehri geri talep etmesi caiz olur mu? Sorusuna fetva makamınca caiz olacağına dair fetvanın kaydı verilmiştir. (HŞS, nr. 38244-II, s. 147/b.2).

⁴³ HŞS, nr. 383, s. 46/b.2.

⁴⁴ HŞS, nr. 385, s. 26/b.1.

⁴⁵ HŞS, nr. 383, s. 29/b.2.

⁴⁶ HŞS, nr. 38244-II, s. 13/b.2.

⁴⁷ HŞS, nr. 38244-II, s. 20/b.2; HŞS, nr. 38244-II, s. 31/b.1.

Evliliğin Sonlandırılması

Kur'an-ı Kerim ve İslam Peygamberinin hadislerinde Müslümanlar yuva kurmaya teşvik edilmesine rağmen İslamiyette evlilik birliğinin sona ermesi, mümkün olmayan bir akit olarak görülmemiştir. Evliliği sürdürmek imkânsız hale geldiğinde eşler ve özellikle kocaya çoğu defa mahkemeye başvurmadan boşanma hakkı verilmiştir. Fakat evliliğin basit sebeplerden yıkılmaması için de bazı tedbirler alınmıştır. Her şeyden önce sebepsiz boşanmalar dinen hoş karşılanmamış ancak haklı bir sebebin varlığı boşanmayı caiz hale getirmiştir. Ayrıca boşanıp yeniden evlenmelerin suistimal edilmemesi için de boşanmaya bir sınırlama getirilmiş, ayrı ayrı ya da bir defada karısını üç kere boşayan kişi o kadını yeniden nikâhına alabilmesi için kadının başka biri ile hileli olmayan bir evlilik yapması şart koşulmuştur⁴⁸.

Harput'ta evliliğin sonlandırılması genellikle erkeğin tek taraflı irade beyanıyla veya tarafların birbirleriyle anlaşarak ya da mahkeme kararı ile gerçekleşmiştir. Mahkemeye intikal eden boşanma davalarında erkeğin eşini üç talak üzere boşadığı görülmektedir. Mesela Haziran 1625'te Musa adlı kişi hanımı Fatma'yı üç talak üzere boşamış ve kadına mehri karşılığında 16 kile buğday vermiştir⁴⁹.

Üç talak şeklinde yapılan boşanmaların bazıları kızgınlık anında yapılıyordu. Kimi zaman da boşanma işleminin gerçekleşmesi belirli şartlara bağlıydı. Ayrıca kişinin bilinçsiz bir şekilde, yani sarhoş iken karısını üç talak üzere boşadığı da oluyordu. Mart 1637'de Ahmed Kethüda mahkemeye giderek damadı olan Allahverdi adlı kişinin kendisine küfür ederek kızını üç talakla boşadığını bildirmiştir. Şahitlerin ifadesiyle de Ahmed kethüdanın beyanı doğrulanmıştır⁵⁰. Mayıs 1637'de ise, Hüseyin adlı köyün sakinlerinden olan Bedrus veled-i Gazar adlı gayrimüslim mahkemeye giderek Hamidi adlı köyün sakinlerinden ve muhtemelen sonradan Müslüman olan damadı Hüseyin bin Abdullah'tan davacı olmuştur. Hüseyin'in kız kardeşi Şazik'i Müslümanların huzurunda altı ay önce talak-ı selase ile boşayıp gönderdiğini, ancak Hüseyin'in boşamış olduğu hanımının yeniden eve dönmesini istediğini söylemiştir. Bu durum mahkemede Hüseyin'den sorulmuştur. Hüseyin de sarhoş iken hanımını üç talak ile boşadığını ifade etmiştir. Fakat mahkeme sarhoş bir halde yapılan boşamayı geçerli saymış ve tarafların ayrılmasına hükmetmiştir⁵¹.

⁴⁸ M. Akif Aydın, "Aile Hayatı" *İlmihal II İslam ve Toplum*, Ankara, 2006, s. 223-225.

⁴⁹ *HŞS, nr. 383*, s. 68/b.5.

⁵⁰ *HŞS, nr. 384*, s. 35/b.3.

⁵¹ *HŞS, nr. 384*, s. 72/b.4.

Bazı mahkeme kayıtlarından ise, erkeğin boşanmayı şahitlerin huzurunda belli şartlara bağladığı görülmektedir. Eğer koşulan şart gerçekleşirse kadının veya onun vekilinin ya da herhangi birinin bu hususta mahkemeye müracaat etmesi durumunda, şahitlerin ifadesi ve kadının hükmüyle taraflar arasında boşama gerçekleşirdi. Mesela Mart 1634 tarihinde mahkemeye intikal eden bir boşanma davasından anlaşıldığına göre, Zekeriya adlı kişi “*Bekir Bey’in kapusuna ayak basub varub gelirse menkûhem benden talâkı selâse ile red olunsun*” diye bir şart (veya yemin) koşmuştur. Ancak bu şartını tutamamıştır. Bu nedenle Hasan Çelebi adlı kişi mahkemeye müracaat ederek Zekeriya’nın hanımını üç talak ile boşadığını, ancak bir senedir onu evinden çıkarmayarak zina ettiğini ifade etmiştir. Zekeriya, mahkemede koşmuş olduğu şartın üç talak üzere olmadığını söylemiş olsa da, şahitlerin beyanıyla Zekeriya’nın üç talak üzere şart koştığı ortaya çıkmıştır. Bu sebepten kadı, tarafların ayrılmasına hükmetmiştir⁵². Temmuz 1659’da Hoğu adlı köyün sakinlerinden Mehmed Bey bin Ali adlı kişi mahkemeye giderek “evimden çıkub gidmesem avradım mutallâka olsun” diye bir şart koştüğünü ifade etmiştir. Bu şartı yerine getirmek için Mehmed Bey evinden çıkıp birkaç gün başka yerde kaldığını ve şartını yerine getirdiğini söylemiş ve mahkemeden evine gitmek için izin istemiştir. Mahkeme, Mehmed Bey’in beyanında yalan ve *bir vechle hileye salik* veya şartın üç talak üzerine gerçekleşmediğine dair yemin etmesini teklif etmiş, o da bu doğrultuda yemin etmiştir⁵³.

Kilise hukukunda, genel kural olarak Hristiyanların eşlerinden boşanıp başkaları ile evlenmeleri yasaktı. Bu sebepten dolayı Harput’taki gayrimüslim ailelerin boşanma davaları İslam hukukuna göre düzenlenmekteydi. Nitekim mahkeme kayıtlarına yansıyan bu tür davalarda genellikle İslam hukukuna göre hüküm verildiği görülmektedir. Mesela Kasım 1633 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Kesper adlı bir gayrimüslim İstanbul’a gitmeye karar vermiş; ancak Kesper’in hanımı Zahirre adlı kadının kardeşi Görkik ve babası Murad adlı gayrimüslimler, Kesper’in İstanbul’a gitmesine karşı çıkararak oraya gittiği takdirde dönmeyeceğini söylemişlerdir. O da üç seneden fazla orada kalırsam hanımım üç talak ile benden boş olsun diye bir şart koşmuştur. Ancak on iki sene geçmesine rağmen Kesper gelmemiştir. Bu yüzden kadın, kocasını boşamak için kadıya müracaat etmiş ve şahitlerin ifadesi doğrultusunda kadın kocasından ayrılmıştır⁵⁴.

⁵² HŞS, nr. 386, s. 274/b.1.

⁵³ HŞS, nr. 38244-IV, s. 116/b.3.

⁵⁴ HŞS, nr. 386, s. 202/b.1.

İslam hukukunda yaygın olarak kullanılan *muhâlea* veya *hul'* denilen yöntem ile yani eşlerin birbiriyle anlaşarak evliliklerini sonlandırması⁵⁵ gayrimüslim aileler arasında da uygulanmaktaydı. Bu tür müracaatlarda, boşanma teklifi daha çok kadınlardan gelmekteydi. Evlilik hayatından mutlu olmayan ve bunu devam ettirmek istemeyen kadın, mehir ve adet-i nafakası gibi haklarından vazgeçerek kocası ile anlaşarak boşanma talebinde bulunabiliyordu.

Ocak 1638'de Zaluni köyünden Günfan bint-i Turik adlı gayrimüslim kadın, kocası Hacuk veled-i Emrik adlı gayrimüslimden boşanmak için mehirinden, âdet-i nafakasından ve zevcelikle alakalı her husustan vazgeçmiştir. Bu doğrultuda boşanma talebi kadının vekili Tavtil adlı gayrimüslim vasıtası ile mahkemeye bildirilmiş ve mahkemede kadının evlilikten doğan tüm haklarından vazgeçtiği ibra edilmiştir. Bunun üzerine kocası da onu talâk-ı selâse ile boşamıştır⁵⁶.

Gayrimüslimlerin evliliklerinde mehir diye bir kavram bulunmamasına karşın, Harput'ta gayrimüslim ailelerdeki boşanma davalarında da mevcut olduğu, yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Yine gayrimüslim tebaaya ait görülen boşanma davalarının çoğunlukla İslam hukukuna göre olması, bunların nikâh akitlerinin İslami hukuk üzere yapıldığını göstermektedir. Nitekim Hristiyan geleneklerine uygun yapılan nikâh akitlerinde mehir talep edilemeyeceğine dair mahkeme kararları mevcuttur. Mesela Zevi bint-i Tarandifila adlı Rum kadın, Üsküdar Mahkemesine başvurarak kendisini boşayan kocası Yorgi adlı kişiden *mehr-i müeccel* talebinde bulunmuştur. Kocası ise mahkemede nikâhlarını *âyin-i millet-i nasârâ* üzere yaptıklarını ve mehir tespit etmediklerini söylemiştir. Kadın mahkemede haklılığını ispat etmeye âciz kalınca, Hristiyan ananesine uygun hüküm verilmiş ve kadının mehir talebi reddedilmiştir⁵⁷.

Muhâlea uygulaması, Harput'taki Müslüman aileler tarafından da sıklıkla kullanılmaktaydı. Mesela Depecik köyünden Fatma, kocası İlyas'tan⁵⁸; Kinederiç köyünden Kezban, kocası Veli'den⁵⁹; Meryem adlı kadın, kocası Mehmed'den⁶⁰ ayrılmak için mehir ve nafakalarından vazgeçmişlerdir.

⁵⁵ M. Akif Aydın, "Aile Hayatı", *İlmihal II İslam ve Toplum*, s. 232.

⁵⁶ HŞS, nr. 384, s. 151/b.1.

⁵⁷ Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, İstanbul, 2015, s. 17,158.

⁵⁸ HŞS, nr. 383, s. 16/b.4.

⁵⁹ HŞS, nr. 38244-IV, s. 18/b.1.

⁶⁰ HŞS, nr. 386, s. 85/b.2.

Şiddetli geçimsizlik yüzünden tarafların anlaşarak kadının huzurunda boşandıkları da oluyordu. Mesela Eylül 1622’de Mustafa adlı kişi mahkemeye başvurarak hanımı ile geçinemedikleri için “*zindegânimiz olmayub*” üç talak ile hanımını boşadığını bildirmiştir⁶¹. Haziran 1632 tarihinde Ebu-bekir mahkemeye giderek kardeşi Ayşe’nin vekili olarak, Ayşe’nin, kocası Mehmed ile geçinemediklerini ve evliliklerine son verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu sebepten üç talak ile boşanma işlemleri gerçekleşmiştir⁶².

İslam dinini seçerek Müslüman olan bazı kimselerin gayrimüslim eşlerini boşadıkları da görülmektedir. Ağustos 1637 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İslamiyeti seçerek Mehmed adını alan biri hanımından kendisi gibi Müslüman olmasını istemiş, hanımı bu isteğini kabul etmeyince de onu boşamıştır⁶³. Ancak tam tersi durumlarla da karşılaşılabilirdi. Nitekim 2 Mayıs 1672 tarihli bir belgede, Hasan bin Abdullah adlı kişi mahkemeye müracaat ederek Müslüman olmadan dört sene önce Gülvar veled-i İğob adlı gayrimüslimin Meryem adındaki kızını kendisiyle nişanladığını, o da nişan olarak gelin adayına bir altın hâtem, bir kuruşluk keten ve bir kuruşluk ibrişim verdiğini söylemiştir. Ancak şeref-i İslâm ile müşerref olup geldiğinde Meryem’in Markos adlı gayrimüslimle evlendirildiğini söyleyerek bu hususun sual olunmasını mahkemeden talep etmiştir. Markos, bu konuda bir bilgisinin olmadığını ve Meryem’in de kendi rızasıyla onunla evlendiğini ifade etmiştir. Gülvar ise, Hasan’ın ikrarını yalanlayarak kızını ona vermediğini ve nişan için ondan herhangi bir eşya da almadığını ifade etmiştir. Netice itibarıyla Hasan, mahkemede Gülvar’ın kızını kendisine vermediğine dair yemin etmesini talep etmiştir. Gülvar da İncil ve İsa peygamber üzerine kızını ona vermediğine dair yemin etmiştir⁶⁴.

Bazı boşanmalar kocanın iş yapmak için başka memleketlerde bulunması ve uzun süre eve gelmemesinden kaynaklanmaktaydı. Böyle durumlarda koca belirli bir tarihe kadar dönmediği takdirde karısının boş olacağını beyan eder veya boşanmayı kendisi adına gerçekleştirecek bir vekil tayin edebilirdi⁶⁵. Mesela Haziran 1655 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İstanbul’a giderek İslam’la şereflenen Sefer Beşe adlı kişi eşini boşama yetkisini babası Serkis’e bırakarak onu kendisine bu hususta vekil olarak atamıştır. Sefer Beşe’den haber alınmaması sebebiyle hanımı Marta’nın vekili ve kardeşi olan Asadur adlı kişi mahkemeye müracaat ederek tarafla-

⁶¹ HŞS, nr. 181, s. 32/b.4.

⁶² “... hemşirem Aişe nâm hâtûn ile zevci mezbûr Mehmed Çelebi mâbeyninde zindegânileri olmayub tefrik lazım gelmekle...”, HŞS, nr. 181, s. 62/b.2.

⁶³ HŞS, nr. 384, s. 112/b.2.

⁶⁴ HŞS, nr. 362, s.20/b.2.

⁶⁵ Suraiya Faroghi, “Kadın ve Aile”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), İstanbul, 2006, s. 721.

rın boşanmasını talep etmiştir. Şahitlerin beyanı doğrultusunda da Serkis, oğlunun vekili olarak Marta'yı talâk-ı selâse ile boşamıştır⁶⁶.

Mahkemeye intikal eden bir kısım davalarda ise, kocasının kendisine iftira atarak boşadığını söyleyen kadınların da olduğu görülmektedir. Kavak adlı köyden Sultan adlı kadın Haziran 1664'de mahkemeye giderek sekiz aydır evli olduğu kocası İbrahim bin Hüseyin adlı kişinin kendisine iftira atarak onu boşadığını ifade etmiştir. İbrahim, Sultan'ın zıfaf gecesi bakire olmadığını anlayınca onu o gece boşadığını mahkemede söylemiştir. Fakat şahitlerin ifadesiyle Sultan'ın sekiz aydır İbrahim'in nikâhlı eşi olduğu ortaya çıkmıştır⁶⁷. Muhtemelen erkek, mehir ve nafaka gibi ödemek zorunda olduğu maddî külfetlerden kurtulmak için hanımına iftira atarak zıfaf gecesi onu boşadığını söylemiştir.

Hanefi mezhebinde kocanın, savaşta, ticari bir yolculukta veya herhangi bir nedenden dolayı kaybolması kadın için boşanma sebebi sayılmamıştır. Kocanın öldüğüne dair herhangi bir haber gelmezse bu kadınlar 90 ya da 120 yıl veya yaşlılarının ölümüne kadar onlardan ayrılmaları bu mezhebe göre yasaktı. Bu durumdan dolayı kadınlar psikolojik, fizyolojik ve sosyo-ekonomik gibi maddi ve manevi birçok yönden sıkıntı yaşamaktaydılar. Hanefi hukukuna göre hükmeden Osmanlı kadıları kocanın yokluğu sebebiyle ortaya çıkan bu tür mağduriyetleri önlemek için mahkemeye yapılan müracaatları değerlendirerek Şafii mezhebi doğrultusunda naipler görevlendirerek bu çeşit davaları sonuçlandırmaktaydı. Zira Şafii mezhebinde kocası kaybolan kadınlar, belli bir süre geçtikten sonra kadı tarafından tefrik edilebiliyordu⁶⁸. Mesela Temmuz 1664'de Huriye bint-i Hamza adlı kadın şafii mezhebine geçerek 15 yıldır *celâ-yı vatan* eden kocası Hüsrev bin Abdullah'ın kayıp olması ihtimali ve nafakaya da ihtiyacı olması sebebiyle kocasından boşanmak istemiştir. Bunun üzerine mahkeme kadının boşanması için şafii mezhebinden bir naip görevlendirilmiştir. Böylece kadının kocasından boşanma işlemleri gerçekleştirilerek ona nafaka bağlanmıştır⁶⁹.

Öte taraftan, kocanın hanımına karşı sarf ettiği bazı sözler nikâh akdine zarar verebilmekteydi. Böyle bir durumda, evlilik tamamen sonlandırılmasa da nikâh akdinin yenilenmesi gerekmekteydi. Mesela Kasım 1655'te Mustafa bin Allahverdi adlı kişi mahkemeye giderek eşi Teslime'ye "*anam*

⁶⁶ HŞS, nr. 385, s. 89/b.3.

⁶⁷ HŞS, nr. 368, s. 80/b.2.

⁶⁸ Saadet Maydaer, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, Bursa, 2007 s. 307, 310.

⁶⁹ HŞS, nr. 368, s. 86/b.1.

bacım ol şimdiden sonra bana lazım değilsin” dediğini söyleyerek nikâhlarına zarar gelip gelmediğini öğrenmek istemiştir. Mahkeme bu sözlerden dolayı tarafların nikâhlarının yenilenmesi gerektiğini belirtmiş ve kadı huzurunda eşler arasında nikâh yenilenmiştir⁷⁰.

Sonuç

Harput'ta ailenin oluşmasında İslam geleneğinin etkisi olduğu kadar, örf ve âdetlerin de etkisi vardı. Bugün kısmen devam eden birçok adet ve göreneklerin, aslında 17. yüzyılda da Harput'ta mevcuttu. Bu anlamda, nikâhtan önce gelin adayına, başlık ya da nişan adıyla bir miktar para veya küpe, yüzük ve bilezik gibi takılar ile giyecek ve kumaş türünden eşyalar verilirdi. Yapılan nişan veya nikâh akitlerinde, tarafların rızasına da önem verilirdi. Öncelikle, evlenecek kızın evliliğe rıza göstermesi gerekiyordu. Gelin adayı istemediği takdirde, kanunen velisi onu evliliğe zorlayamaz, istemediği biriyle evlendiremezdi. Şayet olay mahkemeye intikal ederse, kızın lehine bir karar alınırdı.

Evliliğin gerçekleşmesi sırasında kadın mehir hakkı kazanırdı. Harput'ta verilen mehrin miktarları çok farklı miktarlardaydı. Bu durum çoğu kez tarafların birbirleriyle anlaşarak mehri belirlediklerini göstermektedir. Nakit gelirlerin dışında gayrimenkuller de mehir olarak verilmekteydi. Ayrıca kocası vefat eden kadın, mehrini kocasının varislerinden talep ederek almaya hakkı vardı.

Harput'taki gayrimüslim ahali de genellikle nikâh akitlerini İslam hukuku üzerine gerçekleştirilmekteydi. Gayrimüslim evliliklerinde mehir bulunmamasına rağmen, Harput'ta gayrimüslim ailelerinin aralarındaki boşanma davalarında mehrin mevcut olduğu görülmektedir. Yine kilise hukukuna göre, Hıristiyanların eşlerinden boşanıp başkaları ile evlenmeleri yasak olmakla birlikte, Harput'taki bazı gayrimüslim aileler boşanma davalarını İslam hukukuna göre düzenlerlerdi. Ayrıca İslam hukukunda yaygın olarak kullanılan muhâlea veya hul denilen yöntem ile yani eşlerin birbiriyle anlaşarak evliliklerini sonlandırması, Harput'ta hem Müslüman hem de gayrimüslim aileler arasında uygulanmaktaydı. Bu tür müracaatlarda, boşanma teklifi daha çok kadınlardan gelmekteydi. Evlilik hayatından mutlu olmayan ve bunu devam ettirmek istemeyen kadın, genellikle mehir ve adet-i nafakası gibi haklarından vazgeçerek kocası ile anlaşarak boşanma talebinde bulunuyordu.

---

⁷⁰ HŞS, nr. 385, s. 131/b.2.

İslam dinini seçerek Müslüman olan bazı kimselerin gayrimüslim eşlerini boşadıkları da oluyordu. Ancak tam tersi durumlar da mevcuttu. Zira İslâm ile müşerref olduğu için nişanlısıyla evlenemeyenler de vardı.

Eşler arasındaki şiddetli geçimsizlik de önemli bir boşanma nedeniydi. Bu durumda erkeklerin kadının huzurunda eşlerini boşadıkları oluyordu. Bazı mahkeme kayıtlarından ise, erkeğin boşanmayı şahitlerin huzurunda belli şartlara bağladığı görülmektedir. Eğer koşulan şart gerçekleşirse kadının veya onun vekilinin ya da herhangi birinin bu hususta mahkemeye müracaat etmesi durumunda, şahitlerin ifadesi ve kadının hükmüyle taraflar arasında boşama gerçekleşirdi.

Harput'ta büyük aile tipi yaygın olarak görülmekle birlikte, aynı anda birden fazla kadınla evlilik çok enderdi. İkinci eşle evlilikte ilk hanımın rızasını alanlar da oluyordu. Fakat bunun genel bir kaide olduğunu söylemek, geleneksel Türk aile yapısını göz önünde bulundurduğumuzda pek mümkün görünmemektedir. Aileyi oluşturan her bireyin birbirine karşı sorumlulukları vardı. Baba, hanımına ve çocuklarına karşı nazik ve merhametli davranarak onların geçimlerini sağlamakla yükümlüydü. Hanımın kendisine ait mal veya mülkü olsa dahi onun geçiminden kocası sorumluydu. Bundan dolayı erkek, kanunen eşine ait olan gayrimenkul veya malları hanımının rızası olmadan kullanamazdı. Hatta kimi zamanlarda erkeğin eşine borçlandığı da oluyordu. Anacak her dönemde görülebileceği gibi bu dönemde de aile içi şiddet olaylarına rastlamak mümkündü.

Anne babanın çocuklarına karşı sorumlulukları olduğu gibi çocukların da anne ve babalarına karşı sorumlulukları vardı. Çocukların anne ve babalarına karşı yapacakları görevlerin başında, onların maddi ve manevi her türlü ihtiyaçlarını karşılamak, yaşlandıklarında ise onlara bakmak idi. Ancak bir kısım gayrimüslim ailelerde ana-baba yaşlandığında çocuklarının kendilerine bakmalarını sağlayabilmek için onlarla anlaşma yapmak zorunda kalıyorlardı. Ayrıca çocukları hayatta olamayan bazı Müslüman ve gayrimüslim anne ve babalar yaşlandıklarında kendilerine bakılması için torun veya farklı akrabalarla da anlaşılıyorlardı. Diğer taraftan babanın, kendisine bakılması veya hizmet etmesi şartıyla kızını akrabalarından biriyle evlendirdiği de oluyordu. Anlaşma gereği malına onları ortak ettiği gibi, vefat edince bütün mirasını da onlara bırakıyordu.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Harput Şer'iyeye Sicilleri (HŞS.)

Milli Kütüphane'de Bulunanlar: 181, 362, 368, 383, 384, 385, 386, 397 numaralı defterler.

Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde Bulunanlar: 38244-I, 38244-II, 38244-III, 38244-IV, 38244-VI demirbaş numaralı defterler.

2. Seyahatnameler

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul, 1999.

Hrant D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi*, İstanbul 1964.

3. Araştırma ve İncelemeler

AYDIN, M. Akif, "Aile Hayatı" *İlmihal II İslam ve Toplum*, Ankara, 2006.

AYDIN, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2009.

ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

DÜZBAKAR, Ömer, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, 23, Ankara, 2008, s. 85-100.

ERKAN, Nevzat, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'-da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, İstanbul, 2015.

FAROQHİ, Suraiya, "Kadın ve Aile", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Editör Halil İnalcık, Donald Quataert), İstanbul, 2006, s. 721-725.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul, 2014.

MAYDAER, Saadet, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, Bursa, 2007 s. 299-320.

ÖZDEMİR, Rifat, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906), *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul, 1989, s. 101-157.

SAVAŞ, Saim, "Fetva ve Şer'iyeye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara, 1992, s. 504-547.

YAZICI, Nesimi, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*, XLVIII/1, 2007, s. 1-46.